

"بسم الله الرحمن الرحيم"

سنت الهی امتحان آثار تربیتی، ابزارها و راهکارهای پیروزی در آن

مرضیه صفری^۱

• چکیده

هدف از پژوهش حاضر مطالعه نقش تربیتی آزمایش و امتحان الهی بر انسان و زندگی او است. این امتحان یکی از سنت های قطعی الهی است که در جهت رشد و تعالی انسان در حرکت است. امتحان الهی حقیقت ایمان انسان را آشکار می سازد و معیار پاداش و جزای او قرار می گیرد. پیروزی در امتحان الهی موجب بهره مندی انسان از رحمت و مغفرت بی پایان الهی و افزایش ایمان و تربیت نفس او می شود. صبر و رضا به مقدرات الهی بهترین روش در برخورد با امتحان الهی است. نتایج این پژوهش نشان می دهد خداوند به طور هدفمند انسان ها را مورد آزمایش و امتحان قرار می دهد تا صدق و کذب ادعای آن ها را در بندگی مشخص کند. و اینکه این روند در کل زندگی انسان در جریان است و انسان در گذر از این دنیا مدام در معرض این آزمون ها قرار می گیرد و باید بیاموزد که چگونه با آن ها مواجه شود و چگونه از آن ها پیروز خارج شود. این امتحانات مطابق با ظرفیت وجودی هر انسانی می باشد.

واژگان کلیدی: آزمایش، امتحان الهی، سنت الهی، انسان.

روش: توصیفی و کتابخانه ای. ابزار تحقیق: کتب و مقالات داخلی و سایتهای اینترنتی.

• مقدمه

مجرای تحقق اراده الهی در جهان، قانون های ثابت جهان می باشد که در تمام هستی برقرار است این قانون ها در واقع رابط بین علت ها و معلول ها است. از این قوانین در عرف دینی به سنت های الهی تعبیر می شود. «فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِيلًا وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَحْوِيلًا»^۲. (پس هرگز در سنت خداوند تبدیلی نمی یابی و در سنت خدا تغییری نمی یابی). یکی از سنت های الهی سنت امتحان است.

۱- طلبه سطح دو، حوزه علمیه فاطمه الزهرا سلام الله علیها (پونک).

۲- سوره مبارکه فاطر، آیه ۴۳.

هر کسی که ایمان بیاورد مشمول این سنت می شود و ایمان او به محک آزمایش گذارده می شود. پیروزی در هر امتحانی روح او مقاوم تر و ایمان او راسخ تر می شود. لذا روح او در جهت کمال رشد می کند، ولی اگر تسلیم هوای نفس خود شود و نتواند از امتحان الهی سربلند بیرون بیاید از درجات کمال محروم می شود و از رحمت الهی دور می گردد. یکی از عام ترین سنت های الهی سنت آزمایش و امتحان یا "سنت ابتلاء" است. امتحان الهی نه به قشر خاصی مربوط می شود، و نه در زمان و مکان مشخصی صورت می پذیرد. همه انسان های مکلف در زندگی خود با آنها مواجه می شوند. امتحانات از قوانین و سنت های ثابت و تغییر ناپذیر الهی هستند، حتی پیامبران هم در زندگی خود با آنها مواجه می شوند. انسان امور روزمره زندگی خود را اغلب جریاناتی عادی، می داند و آنها را آزمایش و امتحان تلقی نمی کند. می پندارد که امتحانات الهی به لحاظ، سرنوشت ساز و استثنای زندگی اختصاص دارند. در چنین لحظاتی است که ایمان آدمی به بوته آزمایش کشیده می شود در صورتی که با نگاهی دقیق در می یابیم هر ساعت از عمر انسان با ده ها و یا شاید صد ها امتحان همراه است و نتیجه شکست و پیروزی لحظه به لحظه در پرونده اعمال ثبت و ضبط می گردد.

• پیشینه

سنت الهی یکی از جنبه های اعجاز اجتماعی قرآن است، که مورد توجه مفسران و دانشمندان قرآنی قرار گرفته است، که هر کدام از زوایای مختلف به این سنت ها پرداخته اند؛ در ادامه به برخی از آنها اشاره می شود:

رجبی و مرتضی تهمی (۱۴۰۰) در پژوهشی با عنوان «سنت های حاکم بر حرکت تاریخ از منظر قرآن» کوشیده اند که همه سنت ها را به یک اصل کلی و قاعده عمومی برگردانند؛ یعنی با "رابطه ایجابی یا سلبی جامعه و اراده الهی" می توان نقش اصلی و راهبردی صعود یا انحطاط جامعه را کشف کرد.

ابراهیمی، زرنگار و زارعی (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان «تأویل سنت الهی در قرآن» به سنت پایدار "پیروزی مؤمنان و صالحان" در طول تاریخ پرداخته اند. نتایج این تحقیق روشن می کند که

هر تمدنی که برخلاف فطرت الهی و نظام احسن حرکت کند، در نهایت محکوم به انحطاط است. حبیبی و تیموری (۱۳۹۷) در پژوهشی با عنوان « سنت الهی در باب ظهور و سقوط تمدن ها از نظر علامه طباطبایی» عامل اصلی بروز اعتلاء تمدن ها از منظر علامه طباطبایی را " خود انسان" معرفی می کنند. بدین معنی که هرگاه مشیت الهی در سقوط تمدنی قرار بگیرد این مشیت از طریق خود انسان محقق خواهد شد با توجه به پژوهش های پیشین پژوهش حاضر می کوشد تا به واکاوی سنت الهی و آثار تربیتی آن بر زندگی انسان از طریق قرآن و روایات و نظرات جامعه شناسی در قالب بیان بزرگان فعال در این زمینه و شعر، بپردازد و به پرسش های زیر پاسخ دهد:

- ۱- مفهوم امتحان الهی؟
- ۲- چگونگی امتحان الهی؟
- ۳- چرایی امتحان الهی؟
- ۴- ابزارهای امتحان الهی؟
- ۵- راهکارهای موفقیت در امتحان الهی؟

• مفهوم امتحان الهی

امتحان از ریشه "محن" در لغت به معنای گداختن نقره و پاک کردن آن از آلودگی است.^۱ این واژه گاهی با لفظ: « ابتلاء، تمحیص و فتنه » به یک معنا بکار رفته است. "امتحان" در اصطلاح، آزمودن و آشکار ساختن حقیقت چیزی است.^۲ امتحان را از آن جهت " ابتلاء" گویند که گویا ممتحن، امتحان شده را از کثرت امتحان کهنه می کند.^۳ که هم در خیر استعمال می شود و هم در شر.^۴ تمحیص از ریشه " مَحْص " به معنای خالص شدن چیزی است از عیبی که در آن است.^۵ در اینجا مقصود از

۱- معلوف، لویس، فرهنگ المنجد (عربی، فارسی) ترجمه محمد بندر ریگی، ج ۲، ص ۱۹۰۷.

۲- حسینی دشتی، مصطفی، دایره المعارف جامع اسلامی، جلد ۱، صفحه ۸۵.

۳- قرشی، سید علی اکبر، قاموس قرآن، ج ۱، ص ۲۳۰.

۴- مصطفوی، حسن، التحقيق فی کتاب القرآن الکریم، ج ۱، ص ۳۳۶.

۵- طریحی، شیخ فخرالدین، مجمع البحرین، ج ۴، ص ۱۸۶.

تمحیص ، آزمایش انسان به وسیله تکالیف سخت و دشوار است تا خوبان از بدان جدا شوند^۱. و کلمه " فتنه " در اصل به معنای انداختن طلا در کوره آتش است تا خالصی‌ها از ناخالصی‌ها تمیز داده شود^۲. آزمایش انسان یعنی نمودار کردن توانایی و ایستادگی او در سختی و خوشی و اینکه در برابر مال و مقام و تندرستی و فراهمی خواسته‌ها و یا خواری و ناداری و بیماری و بیچارگی چگونه ظاهر خواهد شد؟ خداوند مؤمنان را تمرین داده ، سختی و مشقت را بر آنان تحمیل می‌کند تا با این امتحان الهی قلب هایشان به تقوا متخلّق گردد، وگرنه در مقام ادعا هر کس می‌تواند خود را برترین مؤمن، بالاترین مجاهد و فداکارترین انسان معرفی کند. اما باید وزن و ارزش این ادعاها از طریق آزمون روشن شود^۳. در این میان آزمایش انبیاء شدیدتر از دیگران است پس از آن آزمایش اوصیاء آنان ، و از آن پس صفوف مؤمنان ؛ هر صفی که به اوصیاء و انبیاء نزدیک تر باشند ، آزمایش مشکل تری دارند^۴. زیرا شدت بلیات تابع شدت ادراک است و هر کس عظمت و جلالیت ربوبیت را بیشتر درک کند و مقام حق تعالی را بیشتر بشناسد امواج امتحانات بیشتری متوجه او می‌شود^۵.

• چگونگی امتحان الهی

سختی‌ها، موانع و مشکلات زندگی یک عامل ضروری در حرکت انسان به سوی تکامل هستند هر چه میزان تقوا و ظرفیت وجودی انسان بالاتر باشد، باید پذیرای حجم بیشتری از ابتلائات را تحمل کند . « هر که در این بزم مقرب تر است *** جام بلا بیشترش می دهند^۶ »

همه ما در هر لحظه در حال امتحان پس دادن در جهت رشد و رسیدن به تکامل هستیم ؛ به عبارتی با همه ارتباط‌ها، انتخاب‌ها، رفتارها و افکار خود آزمایش می‌شویم و هیچ برخوردی بین ما و دیگران پیش نمی‌آید ، مگر آن که آن امتحانی از جانب خداوند است. بستر های امتحان های الهی

۱- شیخ کلینی، اصول کافی ، ج ۲، ص ۱۹۴.

۲- همان، ج ۶، ص ۲۱۹.

۳- مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، ج ۱۶، ص ۵۳.

۴- بهبودی، محمد باقر، گزیده کافی، ج ۱، ص ۲۲۶.

۵- امام خمینی، شرح چهل حدیث، ص ۲۴۶.

۶- نراقی، ملا احمد، معراج السعادة، باب چهارم.

بسیار گسترده است و شامل ترس ، گرسنگی ، سختی ، بیماری ، از دست دادن اموال و عزیزان ، وسوسه های شیطان ، هوای نفس ، افراد حسود ، کافران و منافقان می شود. علاوه بر این سختی ها، انسان با نعمت های بی مانند ، ثروت ، زیبایی ، فرزند ، سلامت و امنیت هم آزمایش می شود. بطور کلی هیچ نعمت و نعمت یا خیر و شری نیست مگر اینکه یکی از امتحانات الهی است. خدای متعال در قرآن کریم می فرماید: «كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَنَبْلُوكُم بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً وَإِلَيْنَا تُرْجَعُونَ^۱». (هر کسی مرگ را می چشد و ما شما را به خیر و شر آزمایش می کنیم و به سوی ما باز گردانده می شو- ید). نکته بسیار مهم این است که هر کسی با توجه به شرایط زندگی و کمالات خودش آزمایش می شود و امتحان هرکس به اندازه وسع اوست ، چنانچه رب جلیل می فرماید: «لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا^۲.....». (خدا هیچ کسی را جز به اندازه توانایش تکلیف نمی کند). بنابراین امتحان ها و سختی هایی که در زندگی انسان وجود دارد خارج از توان او نیست ؛ همانطور که استاد امتحان یک طلبه ترم دهم را از طلبه ترم اول نمی گیرد. و همانطور که هیچ وقت از یک دانش آموز دبستانی امتحان جبر و فیزیک گرفته نمی شود . اما از یک دانش آموز دبیرستانی در رشته مربوطه می توان توقع داشت که بتواند از عهده این امتحان به خوبی بر بیاید. و خلاصه اینکه همانگونه که از پیامبران و ائمه (علیه السلام) آزمون خطیر و سخت گرفته شد از بندگان حقیر گرفته نخواهد شد. برای واضح تر شدن بحث در ادامه به برخی از ابزارهای بی که خداوند بوسیله آن ها انسان را مورد آزمایش قرار می دهد ، می پردازیم :

• بعضی از ابزارهای امتحان الهی

۱- ولایت

یکی از آزمایش های الهی ، ائمه هدی (علیه السلام) هستند. در زیارت جامعه کبیره با اشاره به وجود مقدس ائمه (علیه السلام) بیان می دارد : « وَ لَبَّابُ الْمُبْتَلَى بِه النَّاسِ^۳ ». (بوسیله شما آزمایش

۱-سوره مبارکه انبیاء، آیه ۳۵.

۲-سوره مبارکه بقره، آیه ۲۸۶.

۳-قمی، عباس، مفاتیح الجنان، زیارت جامعه کبیره.

های خداوند، در جهت آماده سازی روحی و روانی در برابر امتحانات پروردگار مؤثر است. چرا که گاهی انسان در تنهایی احساس ناامیدی و شکست می کند و از نیروی مقاومت او کم می شود. پس دقت در حقیقت گذشته اقوام و ملت ها، سبب عبرت و افزایش نیروی پایداری می گردد. به همین دلیل خداوند در قرآن مجید بارها برای دلداری پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) و تقویت روحیه ایشان و مؤمنان به گذشته دردناک پیامبران اشاره می کند، که اگر تو را مسخره کنند نگران مباش، «وَلَقَدْ اسْتَهْزَأَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ»^۱. (پیامبرانی را که پیش از تو بودند نیز به مسخره گرفته بودند ولی عذابی که مسخره اش می کردند بر سر مسخرمکنندگان فرود آمد).

۵- توجه به آگاهی خداوند از همه آزمایش ها و بلاها، توجه به این حقیقت که همه امتحانات و بلاها در پیشگاه خداوند مهربان رخ می دهد و او از همه چیز آگاه است. مثل کسانی که در میدان مسابقه هستند تا گروهی تماشاگر و تشویق کننده در اطراف میدان از آن ها حمایت می کنند، به کار شوق و عشق بیشتری نشان می دهند. جایی که چند نفر انسان چنین اثری در روح انسان دارند، پس آن حقیقتی که ما را می بیند و کوشش های ما را در صحنه های آزمایش می سنجد، چه عشق و شوری در کار می آفریند. سالار شهیدان حضرت اباعبدالله حسین (علیه السلام) وقتی فرزند کوچک و عزیز او حضرت علی اصغر (علیه السلام) با فجیع ترین و دردناکترین حالت شربت شهادت را نوشید، در آن شرایط سخت و جانکاه آن حضرت فرمودند: «هُوَ عَلَى مَا نَزَلَ بِهِ أَنَّهُ بِعَيْنِ اللَّهِ»^۲. (همین که این امور در برابر دیدگان خداوند انجام می گیرد تحمل آن بر من آسان است). انسان ها نمی توانند به مقام صبر و رضای حضرات معصومین (علیه السلام) برسند ولی در همین امتحاناتی که مطابق با ظرفیت وجودی هر یک از آنها قرار داده شده می توانند با شاهد و ناظر دانستن رب جلیل از سختی آن بکاهند و راه موفقیت را ببینند.

۱-سوره مبارکه انبیاء، آیه ۴۱.

۲- ابن طاووس، لهوف، ۱۳۴۸ ش، ص ۱۱۷.

• نتیجه

یکی از عام ترین سنت های الهی ، سنت آزمایش و امتحان است و همه انسان های مکلف در طول زندگی خود در معرض آن قرار دارند. این امتحانات در کل زندگی انسان جریان دارد. از آنجا که تمام کارهای خداوند دانا و حکیم دارای حکمت است و بیهوده نیست، سنت امتحان هم از این قضیه مستثنی نیست. خدای مهربان با قرار دادن این سنت در صدد تربیت انسان است. در کشاکش این امتحانات است که خالص از ناخالص، صدق از کذبی که در قلب بشر نهان است آشکار می شود. با دست و پنجه نرم کردن با این آزمون ها مس وجود انسان طلا و فلز طبیعت او چون فولاد آبدیده مقاوم و استوار می شود، تا انسان در راه رسیدن به کمال و گذراندن سختی های این مسیر پر از سنگلاخ کمر خم نکند و مسیر خود را تا رسیدن به مقصد اصلی بپیماید. خداوند کریم با ابزارهایی مانند ولایت، جهاد، اموال و اولاد، فقر و غنا ووو، انسان را می آزماید. در این میدان نبرد سخت و تاریک، پروردگار بی همتا با رهنمون هایی از جنس نور مانند صبر و استقامت، توجه به گذرا بودن دنیا و مصائب آن، استمداد از نیروی ایمان و الطاف الهی، توجه به تاریخ گذشتگان و درس گرفتن از بزرگان و اینکه خداوند همواره ناظر تمام امور زندگی است، انسان می تواند از دریا های پرتلاطم ابتلائات، به ساحل امن موفقیت و پیروزی هدایت می کند. اما انسان باید بداند که با پشت سر گذاشتن یک امتحان به پایان راه نرسیده است، او در گذر از کوره راه زندگی لحظه به لحظه و نوع به نوع در امتحانات گوناگون قرار دارد. انسان همواره باید آماده باشد و با سلاح ایمان و توکل بر خدا امتحانات را پشت سر گذاشته و مدارج ترقی را یکی پس از دیگری پیموده تا در روز حساب بادیدن کارنامه ی خود خجل نباشد، و در نهایت به قرب الهی نائل آید.

• کتابنامه

۱. قرآن.
۲. نهج البلاغه.
۳. قمی، عباس. **مفاتیح الجنان**، زیارت جامعه کبیره.
۴. طباطبائی، محمد حسین. **المیزان**، انتشارات اسلامی، قم، ۱۳۷۵ ش.
۵. مجلسی، محمد باقر. **بحار الانوار**، ج ۶، مؤسسة الوفاء، ۱۴۰۳ ق.
۶. سید ابن طاووس. **لهوف**، ۱۳۴۸ ش.
۷. مکارم شیرازی، ناصر. **پیام امام امیرالمومنین (علیه السلام)**، دار الکتب الاسلامیه، تهران، ۱۳۵۶ ش.
۸. حافظ شیرازی، دیوان غزلیات.
۹. مکارم شیرازی، ناصر. **تفسیر نمونه**، دار الکتب الاسلامیه، تهران، ۱۳۷۴ ش.
۱۰. فیض الاسلام، سید علی نقی. **ترجمه و شرح نهج البلاغه**، انتشارات فیض الاسلام، تهران، ۱۳۷۹ ش.
۱۱. محمد بن یعقوب، شیخ کلینی. **ترجمه اصول کافی**، انتشارات آرایه، ۱۳۹۹ ش.
۱۲. بهبودی، محمد باقر. **گزیده کافی**، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۳ ش.
۱۳. امام خمینی، **شرح چهل حدیث**، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، تهران، ۱۳۹۲ ش.
۱۴. زمردیان، احمد. **مقام ولایت در شرح زیارت جامعه کبیره**، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران، ۱۳۷۱ ش.
۱۵. نراقی، ملا احمد. **معراج السعادة**، انتشارات اسلامی، تهران، ۱۳۸۸ ق.
۱۶. معلوف، لوئیس، **فرهنگ المنجد ترجمه محمد بندر ریگی**، انتشارات اسلامی، ۱۳۸۶ ش.
۱۷. حسینی دشتی، مصطفی. **دایره المعارف جامع اسلامی**، انتشارات آرایه، ۱۳۸۵ ش.
۱۸. قرشی، سید علی اکبر. **قاموس قرآن**، دارالکتب الاسلامیه، تهران، ۱۴۱۲ ق.
۱۹. مصطفوی، حسن. **التحقیق فی کتاب القرآن الکریم**، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران، ۱۳۶۸ ش.
۲۰. طریحی، شیخ فخرالدین. **مجمع البحرین**، مکتبه المرتضویه، تهران، ۱۳۷۵ ش.
۲۱. مطهری، مرتضی. **بیسست گفتار**، انتشارات صدرا، ۱۳۹۵ ش.
